

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 1, 2014 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 322.334:658.5:633.1

*О. Г. Беземчук,
асистент кафедри аналізу і статистики ім. І. В. Поповича,
Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир*

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*О. Г. Bezemchuk,
assistant of the analysis and statistic department them. I.V. Popovich,
Zhytomyr National Agroecological University, Zhitomir*

MECHANISM OF LAND RESOURCE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглянуто існуючий механізм управління земельними ресурсами, проаналізовано стан земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств Житомирської області та запропоновано заходи щодо підвищення ефективності їх використання.

The paper considers the existing mechanism of land resources management. It also analyses the state of Zhytomyr oblast agrarian enterprises land resources and suggests measures as to the increase of the efficiency of their use.

Ключові слова: *управління, земельні ресурси, земельні відносини, сільськогосподарські підприємства, оренда, ґрунти, родючість, ефективність, раціональне землекористування, екологія.*

Keywords: *management, land resources, land relations, agricultural enterprises, rentals, soil, fertility, efficiency, the rational land use, ecology.*

Постановка проблеми. Масштабні економічні перетворення, яких зазнала наша країна, зумовили не досить вдалу, проте реальну трансформацію державної економіки на багатуокладну, виникнення інституту права власності та розвиток ринкових процесів майже у всіх сферах національної економіки. Саме за таких умов особливої значимості набувають питання управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств за рахунок їх виняткового значення в системі економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ефективного управління земельними ресурсами стала предметом досліджень широкого кола вітчизняних науковців, таких як В.В. Горланчук, Д.С. Добряк, О.С. Дорош, В.М. Кривов, Л.Я. Новаковський, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк та ін. Однак, окремі аспекти зазначеної проблеми й досі залишаються дискусійними та вимагають пошуку нових методологій щодо механізму управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств.

Метою даної статті є дослідження механізму управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств та розробка пропозицій щодо його вдосконалення в сучасних умовах земельних відносин.

Виклад основного матеріалу. Земля, як зазначає П.Т. Саблук, це складова економічної субстанції, земля – актив: на цей актив, з його врахуванням, будується розподільно-регулююча система в державі, в регіоні, на мікро-, мезо-, макрорівні [5, с. 2]. Управління земельними ресурсами, як сучасне, так і те, що існувало у минулому, не може бути досліджене і усвідомлене як окремий, ізольований феномен, тому що воно тісно і нерозривно пов'язане із суспільством на всіх рівнях (місцевому, регіональному та національному). При здійсненні історичних для України трансформацій земельних відносин і природокористування, було відкрито шлях до застосування ринкових механізмів регулювання земельних відносин. Проте до цього часу не визначено мету, етапи, завдання та механізми правового, економічного, фінансового, і соціального розвитку реформ в ринкових умовах. Питання управління земельними ресурсами в таких умовах все ще залишаються не вирішеними як на державному, так і на рівні сільськогосподарських підприємств.

Цілком можемо погодитись з В.М. Другаком, який стверджує, що в основу земельної політики були покладені не наукові принципи, а певні політичні установки. Земельні перетворення здійснювались в дуже короткий термін, авральними методами й, незважаючи на попередження вчених і громадськості, були зовсім недостатньо обґрунтовані із соціальної, економічної й екологічної точок зору. У процесі перерозподілу земель були відсутні передпроектні розробки, техніко-економічні обґрунтування й розрахунки, спеціальні проекти [2, с. 14].

Розвиток ефективного використання земельних ресурсів як на державному рівні, так і на рівні окремого сільськогосподарського підприємства потребує відповідного вдосконалення механізмів управління, тобто державної підтримки та контролю у сфері управління земельними ресурсами. Його роль особливо зростає, виходячи із завдань земельної реформи, яка передбачає перерозподіл земель для подальшої передачі їх у власність, формування багатуокладної економіки на селі, і найголовніше – забезпечення раціонального використання та охорони земельних ресурсів як найважливішого національного багатства [3].

Контроль за досягненням цілей управління земельними ресурсами, керуванням цим процесом, прийняттям рішень, оцінюванням ефективності використовуваних засобів і рівнем досягнення поставлених цілей вимагає розроблення відповідних критеріїв і показників, а саме індикаторів управління земельними ресурсами.

На думку А.С. Попова [4], починати формування індикаторів системи управління земельними ресурсами треба з визначення відносно точних вимог до них. До таких вимог належать:

1) індикатори управління земельними ресурсами потрібні для того, аби сприяти розробці політики та відповідних рішень на всіх рівнях: село, селище, місто, район, область, країна;

2) ці індикатори мають реагувати на всі важливі занепокоєння, що виникають у процесі управління земельними ресурсами. Потрібні спеціальні індикатори, які враховують взаємодіючі системи і їх навколишнє середовище;

3) кількість індикаторів повинна бути максимально малою, але при цьому вони мають бути достатньо ефективними і надійними;

4) індикатори мають бути ясними, точними, зрозумілими і практичними. Вони повинні враховувати інтереси всіх учасників системи управління земельними ресурсами;

5) індикатори мають допомагати оцінювати життєдіяльність, визначення поточних подій, пов'язаних із управлінням земельними ресурсами.

Також індикатори мають працювати на дуже різній матері-основі. Одні вимірюються у вартісному вираженні, інші – кількісно. Індикатори мають бути достатньо стандартизованими. Цьому, зокрема, сприятиме виділення напрямів, які можна розподілити за такими групами:

- соціальна група – інтегрує проблеми рівності, справедливості, гарантії та захисту прав власності на землю та користування нею;

- екологічна група – об'єднує проблематику охорони та раціонального використання земель, родючості ґрунтів;

- економічна група – охоплює проблематику економічну, фінансову, виробництва, розвитку, менеджменту;

- інституційна (правова) група – інтегрує інституційні рамки та інституційні можливості у сфері земельних відносин [6].

Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом, основним з яких є земельний фонд. Найбільша частка в ньому припадає на сільськогосподарські угіддя, які станом на 01 січня 2013 року становили 41557,6 тис. га або 68,9%, що зумовлює їх суттєву значущість як об'єкта управління. Схожа ситуація склалася і у Житомирській області (рис. 1).

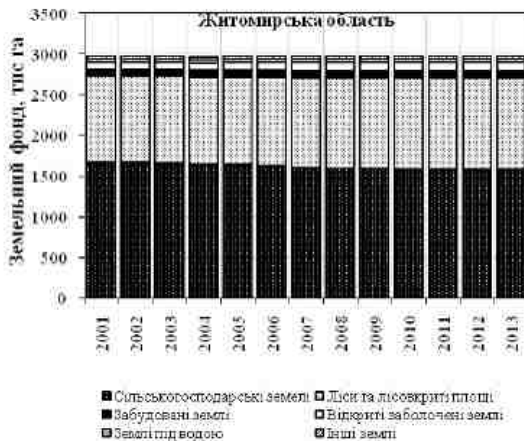

Рис. 1. Динаміка структури земельного фонду Житомирської області у 2001-2013 рр.

Як видно з рисунку 1, у 2001 році сільськогосподарські землі склали 1601 тис. га або 53,7%, а на початку 2013 року їх частка зменшилась на 90 тис. га до 1511 тис. га, що склало 50,6% від загальної площі.

Як відомо, наша країна має надзвичайно високий рівень освоєння земельного фонду та розораності сільськогосподарських угідь. Однак, послаблення контрольних функцій держави з охорони ґрунтів призвело до того, що земельні ресурси розглядаються землевласниками як джерело і засіб отримання прибутку, не плануючи при цьому матеріальні та фінансові ресурси на їх збереження і відновлення.

Динаміка структури сільськогосподарських угідь Житомирської області у 2001-2013 рр. підтверджує дане твердження (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка структури сільськогосподарських угідь Житомирської області у 2001-2013 рр.

З рисунку 2 стає зрозумілим, що протягом 2001-2013 рр. частка ріллі у площі сільськогосподарських угідь постійно зростала, якщо у 2001 році вона становила майже 1071 тис. га або 67%, то на початку 2013 року її площа складала 1108 тис. га або 73,3% (рис.3). Така тенденція вказує на те, що сільськогосподарська освоєність земель в області перевищує екологічно обґрунтовані норми – якщо так піде і далі, то можна припустити що ситуація з часом буде тільки погіршуватись. Таку тенденцію підтверджує вирівняний рівень динаміки площі ріллі за останні 12 років (рис. 3).

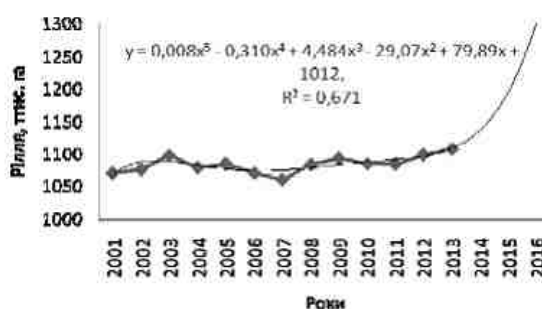

Рис. 3. Динаміка, лінія тренду та прогнози значення площ ріллі у Житомирській області, 2001-20116 рр.

Динаміка площі ріллі відображається кореляційно-регресійним рівнянням:

$$y = 0,008x^5 - 0,310x^4 + 4,484x^3 - 29,07x^2 + 79,89x + 1012.$$

де коефіцієнт кореляції $r = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,671} = 0,8191$ вказує на досить тісний зв'язок та наявність у майбутньому тенденції щодо збільшення площі ріллі. Так, на рисунку відображено прогноз на 2014-2016 рр. Проведені розрахунки дали такі результати: у 2014 площа ріллі становитиме 1119,5 тис. га, у 2015 – 1170,9 тис. га, у 2016 – 1270,8 тис. га. А отже, поліноміальна лінія тренду п'ятого ступеня досить чітко відображає тенденцію таких змін. Це, в свою чергу, сприятиме збільшенню площ еродованих земель, що спричинять втрату родючого шару ґрунту.

Стає зрозумілим, що переважна частка агроландшафтів області потребує впровадження заходів щодо підвищення їх екологічної стійкості та стабільності. Для створення стійкого агроландшафту необхідно чверть орних земель із низькою продуктивністю перевести до складу кормових угідь, лісових насаджень та полезахисних лісових смуг. До того ж при нерациональному використанні орних земель поширюються процеси деградації ґрунтів, поверхня яких порушується внаслідок зсувів, повеней, піддається ерозії (рис. 4), перезволоженню, підвищується кислотність або засоленість.

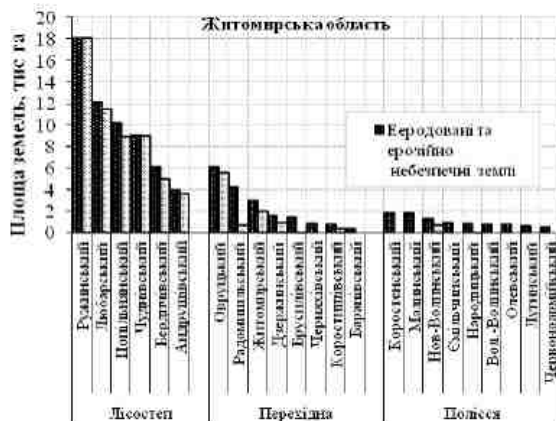

Рис. 4. Площі земель Житомирської області, що зазнають ерозійних процесів

З даних рисунку 4 видно, що найбільше площ, що піддаються ерозії, зокрема водній, знаходиться в зоні Лісостепу де знаходяться найбільш родючі ґрунти – чорноземи (від 18,1 тис. га у Ружинському районі до 4 тис. га в Андрушівському районі), найменш еродованості піддані землі зони Полісся (від 1,8 тис. га у Коростенському районі до 0,5 тис. га у Червоноармійському районі), що стосується Перехідної зони то тут значення коливаються від 6,1 тис. га в Овруцькому районі до 0,4 тис. га у Баранівському районі.

Згідно з загальнодержавною політикою і рішеннями галузевих органів управління щодо аграрного сектору економіки України, значну частину сильноеродованих і деградованих земель, які підлягають поліпшенню, необхідно трансформувати у природні кормові угіддя. На найближчу перспективу слід збільшити площу природних кормових угідь у всіх категоріях господарств, що створить сприятливі умови для виробництва якісної продукції тваринництва, необхідної для збільшення споживання населенням України м'ясо-молочних продуктів до науково-обґрунтованих норм.

Важливим показником родючості є реакція ґрунтового розчину. Проведені дослідження показали, що в області погіршується екологічний стан сільськогосподарських земель. На рисунку 5 зображено агрохімічну характеристику обстежених земель Житомирської області за реакцією ґрунтового розчину станом на 2013 рік.

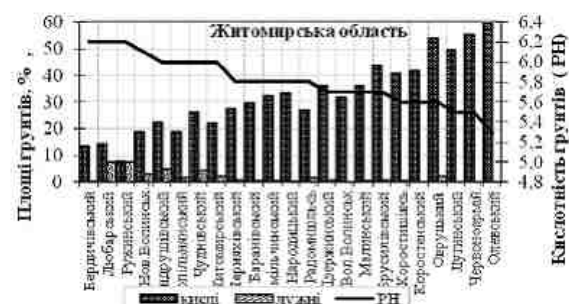

Рис. 5. Агрохімічна характеристика обстежених земель Житомирської області, 2013 р.

Як видно з рисунку 5 найбільша частка кислих ґрунтів у Олевському, Червоноармійському, Овруцькому та Лугинському районах (59,4%, 55,4%, 53,8% та 49,4% відповідно), аналіз середньозважених показників кислотності свідчить, що цей показник становить 5,8 од., що відповідає групі близьких до нейтральних. Надмірна кислотність відноситься до числа несприятливих факторів, що знижують ефективність мінеральних добрив, стримують підвищення родючості ґрунтів, ріст і розвиток більшості сільськогосподарських культур. В зв'язку з цим, ефективним заходом щодо підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь є вапнування. Вапнування підвищує ефективність дії мінеральних та органічних добрив.

Динаміка обсягів проведення вапнування ґрунтів в регіоні викликає серйозне занепокоєння (рис. 6).

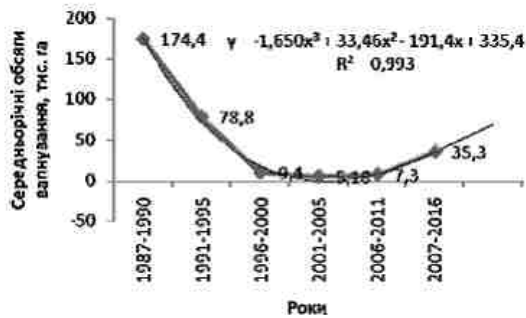

Рис. 6. Динаміка, лінія тренду та прогнози значення обсягів вапнування земель в Житомирській області, 1987-2016 рр.

Для області, яка найбільш постраждала від аварії на ЧАЕС, питання вапнування ґрунтів являється актуальним, оскільки сприяє зниженню накопичення радіонуклідів в урожаї. Прогноз обсягів вапнування відбувався в аналогічній послідовності, що і прогноз щодо площі ріллі (рис. 6). Нами було обрано поліноміальну криву третього ступеня. Динаміка площі обсягів вапнування відображається кореляційно-регресійним рівнянням:

$$y = -1,650x^3 + 33,46x^2 - 191,4x + 335,4$$

де коефіцієнт кореляції $r = \sqrt{R^2} = \sqrt{0,993} = 0,9964$ вказує на тісний зв'язок та наявність у майбутньому тенденції щодо зменшення обсягів вапнування до критично низького рівня. Однак, прогноз обсягів вапнування на 2007-2016 рр. дає підстави з високою достовірністю очікувати до кінця 2016 року підвищення норм внесення вапна у ґрунт до 35,3 тис. га. Маємо надію, що даний прогноз до 2016 року дійсно буде мати практичне підтвердження.

Роботи з раціоналізації землекористування та охорони земель в регіоні проводяться повільно, не розробляють сівозміни на землях сільськогосподарських підприємств і, як результат – деградація ґрунтового покриву окремих територій досягла критичного стану. Продовжується негативна тенденція різкого зниження рівня гумусу (рис. 7).

При чому заходи з охорони земель, зокрема їх фінансування з державного бюджету в області взагалі не здійснюються, а за рахунок місцевих бюджетів станом на 01.07.2013 було здійснено лише рекультивацию порушених земель у сумі 190 тис. грн.

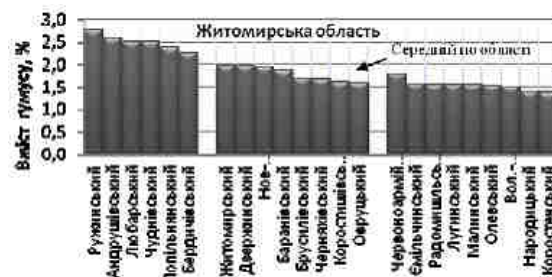

Рис. 7. Агрохімічна характеристика обстежених земель Житомирської області за вмістом гумусу, 2013 р.

Як видно з рисунку 7, найвищий рівень гумусу спостерігається в Лісостеповій зоні (від 2,78% до 2,27%), найменший – в Коростенському районі (1,38%) зони Полісся. В середньому по області даний показник становить 1,94%.

Встановлено, що ті зміни, які відбулися у процесі реформування земельних відносин в Житомирській області не давали очікуваних результатів. Необхідно відзначити, що ресурсний потенціал сільського господарства залежить не тільки від площі і структури сільськогосподарських угідь, а також від рівня їхньої економічної родючості. Якість земельних ресурсів зумовлює умови і рівень господарювання, а також ефективність використання матеріальних і трудових ресурсів. Від рівня і характеру використання землі як головного засобу виробництва у сільському господарстві, у великій мірі залежить розвиток продуктивних сил, масштаби виробництва і стан матеріального благополуччя людей [1, с. 238].

Рис. 8. Динаміка валової продукції сільського господарства за категоріями господарств, 1990-2012 рр.

Як видно з рисунку 8, за період реформування земельних відносин виробництво валової продукції сільського господарства значно знизилось. В 2012 році валова продукція сільського господарства вироблена всіма категоріями господарств, обчислена в постійних цінах 2010 року, складала всього 7945 млн. грн. або 71,6% від рівня 1990 року. Найбільший спад в обсягах виробництва спостерігається в сільськогосподарських підприємствах. В 2012 році вони отримали валової продукції всього 3274 млн. грн. або 47,3% від рівня 1990 року. Це пов'язано насамперед із специфікою земельної реформи, яка супроводжується поділом великих господарств на дрібнотоварні, та руйнуванням їх виробничого потенціалу.

Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах області теж зазнав значного спаду (рис. 9).

Рис. 9. Динаміка рівня рентабельності виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах Житомирської області, 1990-2012 рр.

Як видно з рисунку 9, рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у 2012 році становив 19,2%, що на 16,1% менше порівняно з 1990 роком, зокрема щодо продукції рослинництва та тваринництва то цей показник становив у 2012 році 27,9% та -8,4%, що на 38,8% та 36,9% менше ніж у 1990 році відповідно.

Метою повернення селянинові права власності на землю було створення необхідних умов для появи на селі нового власника, забезпечення селянам вільного доступу до землі, формування і розвитку фермерських та інших сучасних форм господарювання. Проте впровадження приватної власності на землю та здійснення інших заходів не забезпечили належного підвищення економічної та соціальної ефективності сільськогосподарського виробництва [1, с. 238].

Для прикладу розглянемо рисунок 10.

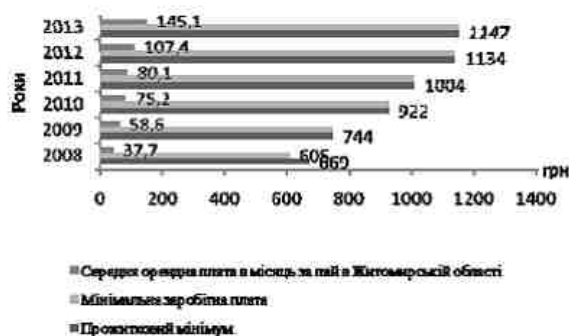

Рис. 10. Порівняння динаміки середньої орендної плати за пай в Житомирській області з прожитковим мінімумом та мінімальною зарплатою в Україні, 2008-2013 рр.

Як видно з рисунку 10, за період з 2008 р. по 2013 р. орендна плата за 1 га земельного паю в Житомирській області зросла майже в 4 рази. Проте, абсолютна її величина надто низька. Адже при середньому розмірі паю в області 3,2 га його власник у 2013 році одержить у грошовому еквіваленті 1741 грн/рік, а в середньому 145,1 грн/місяць (1741/12=145,1 грн/міс.), що складає 12,7% від суми прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати в Україні.

Крім того, за даними Головного управління агропромислового розвитку в Житомирській області лише 31,7% цієї суми виплачувалась грошима, решта – 68,3% припадало на зерно, іншу продукцію та послуги. До цього ж власники паїв у поліських районах одержують суми платежів у два рази нижчі, що свідчить про необхідність більше уваги приділяти традиційним для Полісся галузям – льонарству, хмеларству, картоплярству, ягідництву та ін.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що високої ефективності використання земель можна досягти тільки на основі всебічного підходу до розв'язання проблеми, основою якої є науково обґрунтована земельна реформа, яка потребує подальшого оновлення та поглиблення, зокрема в питаннях управління ними. А тому на основі раціонального використання землі необхідно істотно підвищити її родючість і тим самим добитися виробництва більшої кількості і кращої якості сільськогосподарської продукції з гектара земельної площі. Раціональне ж використання земельних ресурсів можливе за умови збереження законів ринку, пізнання закономірностей розвитку природи і наукових принципів. При цьому будь-який окремо взятий принцип використання і охорони земель не зможе забезпечити досягнення поставленої мети. Тільки діалектична їх єдність дає відповідь на поставлене питання.

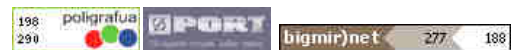
Література:

1. Габор В.С. Управління земельними ресурсами за умов ринкових відносин / В.С. Габор // Сталій розвиток економіки. – 2012. – №2. – С.237-241.
2. Другак В.М. Концептуальні засади системи земельного устрою України / В.М. Другак // Земельне право України: теорія і практика. – 2012. – № 1. – С. 14-21.
3. Мазій Н.Г. Шляхи удосконалення управління земельними ресурсами [Електронний ресурс] / Н.Г.Мазій. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/343267.html>
4. Попов А.С. Індикатори системи управління земельними ресурсами [Електронний ресурс] / А.С. Попов. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_biol/Vldau/APK/2011_18_2/files/11poamsi.pdf
5. Саблук П.Т. Земля має стати селянським капіталом / П.Т. Саблук // Землевпорядний вісник. – 2011. – №5. – С.2-3.
6. Rigby, Howlett and Woodhouse, Sustainability Indicators for Natural Resource Management Policy. A Review of Indicators of Agricultural and Rural Livelihood Sustainability. IDPM. – Manchester : UK, 2000.

References.

1. Habor, V.S. (2012), "Upravlinnya zemel'nyh resursamy za umov rynkovykh vidnosyn", *Stalyy rozvytok ekonomiky*, vol. 2, pp.237-241.
2. Druhak, V.M. (2012), "Kontseptual'ni zasady systemy zemel'noho ustroyu Ukrainy", *Zemel'ne pravo Ukrainy: teoriya i praktyka*, vol 1, pp. 14-21.
3. Mazyi, N.H. "Shlyakhy udoskonalennya upravlinnya zemel'nyh resursamy", [Online], available at: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/343267.html>
4. Popov, A.S. "Indykatory systemy upravlinnya zemel'nyh resursamy", [Online], available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_biol/Vldau/APK/2011_18_2/files/11poamsi.pdf
5. Sabluk, P.T. (2011), "Zemlya maye staty selyans'kym kapitalom", *Zemlevporyadnyy visnyk*, vol. 5, pp.2-3.
6. Rigby, Howlett and Woodhouse, Sustainability Indicators for Natural Resource Management Policy. A Review of Indicators of Agricultural and Rural Livelihood Sustainability. IDPM. – Manchester : UK, 2000.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2014 р.

ТОВ "ДКС Центр"